

ГРУПОВІ ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ ДОСВІД 20-х РОКІВ ХХ СТ.

GROUP FORMS OF THE ORGANIZATION OF AN EDUCATIONAL PROCESS: RETROSPECTIVE EXPERIENCE OF THE 20ties OF XX CENTURY

У статті зроблено огляд специфіки організації групових форм навчальної діяльності в українській школі двадцятих років минулого століття. Дослідження виконано на матеріалі праць українських педагогів, вміщених у збірнику «Практика ланкової праці в трудовій школі», яка вийшла 1927р. у Харкові за ред. проф. О. Залужного. Книга була заборонена до вжитку у радянський період та повернена читачам у незалежній Україні. Аналізовані джерела демонструють специфіку практичного впровадження нової системи навчання, організованій на формах групової роботи, відомих як ланкова система. У статтях, вміщених у збірнику, педагоги-практики ділились досвідом роботи за новою системою, описували різноманітні методи (лабораторно-дослідницький, екскурсійний, активно-трудо-вий) та техніку опрацювання навчального матеріалу в ланковій системі, акцентували на уникнення завдань механічного характеру, які дають готові знання, форми оцінювання праці дітей.

З'ясовано, що освітяни усвідомлювали специфіку праці педагогів в умовах ланкової системи, яка складніша за індивідуальну, констатували, що точне усвідомлення різниці між колективною та індивідуальними формами роботи приведе вчителя до зміни своїх позицій у новій системі роботи, на учителя покладали обов'язки формувати ланку, переходити від академічної до організаційної діяльності, бо вимагає від учня знань методів роботи, а від учителя вміння не вчити, а керувати.

Виявлено, що тогочасні педагоги визнавали існування недоліків та оприлюднювали проблеми, які поставали у процесі практичної реалізації новацій, автори публікацій спонукали колеги до діалогу та обміну досвідом. Актуальним для сучасної педагогіки залишаються методи впровадження новацій, які полягали у її всебічному вивченні та широкому обговоренні.

Ключові слова: ретроспективний педагогічний досвід, педагогічні інновації, історія педагогіки, групові форми роботи, ланкова система, упровадження інновацій.

The paper covers the review of some specific aspects of the organization of group forms of educational activity in Ukrainian school in the 20ties of the previous century. The research was done based on the material of the works of the Ukrainian educators, placed in a collection "Practice of team work at labor school", which was published in Kharkiv in 1927 under the editorship of professor O. Zaluzhnyi. During the Soviet period it was not allowed to use the book, it was returned to the readers when Ukraine got its independence. The analyzed sources demonstrate the specificity of the practical introduction of a new teaching system, which is organized on group forms of work, known as a team system. In their papers, which the collection contained, educators-practitioners shared their experience in working with a new system, described different methods (laboratory-experimental, excursion-type, active-labor) and the technique of learning the educational material in a team system, they focused on avoiding the tasks of a mechanical nature which gave ready knowledge, evaluation forms of children's activity. It was found out that educators realized the specific aspects of teachers' work in the conditions of a team system, which was more difficult than an individual one; they stated that a clear understanding of the difference between collective and individual forms of work would make them change their positions in a new system of work, a teachers' duty was to form a team, to switch from the academic to organizational activity, because a student was required to know the methods of work and a teacher had to lead rather than to teach.

It turned out that the educators of that period of time knew about the existence of drawbacks, they showed the problems which practical implementation of innovations faced; the authors of the papers encouraged their colleagues to discuss and share the experience. The methods of the introduction of the innovations are still relevant for present-day pedagogics, they consist in its comprehensive studying and wide-spread discussion.

Key words: retrospective pedagogical experience, pedagogical innovations, history of pedagogics, group forms of work, team system, introduction of innovations.

УДК 37.091.2«1920/1930»
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/45.3>

Кравчук О.В.,
докт. пед. наук,
професор кафедри фахових методик та інноваційних технологій у початковій школі
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Крикунова О.В.,
викладач вищої кваліфікаційної категорії, викладач-методист
Комунального закладу «Уманський гуманітарно-педагогічний фаховий коледж імені Т.Г. Шевченка Черкаської обласної ради»

Постановка проблеми в загальному вигляді. Нинішній етап розвитку педагогіки й освіти є постійним пошуком інноваційних методів навчання. Зміни освітньої парадигми в сучасний період, зміни акцентів у концепціях навчання і виховання зумовлюють потребу у зверненні до новаторського досвіду в ретроспективі. Для сучасної педагогіки визначальним є пошук дієвих шляхів покращення якості освіти, підвищення рівня знань, застосування компетентнісних підходів до організації освітнього процесу, формування вмінь застосувати набуті знання у різних життєвих ситуаціях. У зв'язку з цим актуальними залишається

вивчення ретроспективного досвіду упровадження новацій, що дає можливість об'єктивно оцінити його позитиви та недоліки, осмислити проблеми, пов'язані з упровадженням досвіду, зробити висновки та узагальнення в проекції на сучасну освітню практику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковці, що займалися проблемами теорії і практики педагогічного новаторства одностайні у висновках, що реформування системи сучасної освіти не відбуватися без урахування результатів творчих пошуків педагогів-новаторів минулих періодів розвитку освіти, аналізу їхньої діяльності.

У галузі історії педагогіки наявний значний арсенал наукових праць, статей, монографій, дисертацій, присвячених вивченню новаторства на різних хронологічних зрізах (Н. Дічек, О. Кравчук, В. Паламарчук, В. Примакова, О. Сухомлинська). Учені досліджували окремі напрями нововведень, з-поміж яких приділяють увагу груповим формам організації навчання. Т. Прибора характеризувала ланкову систему самоврядування, розглядала відмінні ознаки комісійної і ланкової систем самоврядування. На основі досвіду трудової школи авторка розкрила введення ланкової системи в українській школі в аспекті підтримання дисципліни у ланках [8, с. 96-102]. К. Колесник порушує проблему організації групової діяльності учнів у початковій школі на сучасному етапі, описує форми організації навчальної діяльності. Дослідниця робить висновок про те, що групова навчальна діяльність сприяє активізації і результативності навчання учнів, вихованню гуманних стосунків між ними, самостійності, уміння доводити і відстоювати свою точку зору, прислухатися до думки товаришів, відповідальності за результати своєї праці [4, с. 30]. В. Царенко аналізуючи групові форми організації навчання зауважив, що у психолого-педагогічній літературі немає єдиного підходу до визначення групової навчальної діяльності. Дослідник поділяє думку науковців про те, що групова навчальна діяльність – це форма організації навчання у групах учнів, об'єднаних спільною навчальною метою при опосередкованому керівництві вчителем і співпраці з іншими учнями [9]. В. Царенко серед групових виокремлює форми ланкові (організація навчальної діяльності постійних груп учнів, які працюють над спільним завданням); бригадні (виконання практичних і лабораторних робіт спеціально сформованими учнівськими групами); кооперативно-групові (виконання частини загального, рівноцінного за рівнем складності класного завдання), диференційовано-групові (організація роботи учнівських груп з різними навчальними можливостями), робота в парах [9]. О. Кравчук розглядала ланкову систему організації навчального процесу у зв'язку з впровадженням комплексного навчання у 20-х роках минулого століття [5, с. 19–22].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Досвід упровадження ланкової системи організації навчання представлено у збірнику «Практика ланкової праці в трудовій школі», яка вийшла 1927р. у Харкові за ред. проф. О. Залужного [7]. У ній вміщено результати спостережень українських педагогів-експериментаторів, але книга була заборонена до вжитку у радянський період та повернена читачам у незалежній Україні. Незважаючи на зацікавленість учених, методистів і практиків до окремих аспектів окресленої проблеми дослідження, вона

залишається малодослідженою, потребує осмислення та вивчення досвіду організації ланкового навчання як форми групової роботи в історії української освіти.

Мета статті – описати досвід упровадження у шкільну практику ланкової системи на основі аналізу досвіду українських педагогів у 20-х роках минулого століття.

Виклад основного матеріалу. У 20-х роках минулого століття роботу досліджуванням ланкової системи займався Кабінет Соціальної Педагогіки Харківської досвідної педологічної станції. Цю роботу він провадив у двох напрямках: перший – практична перевірка ланкової системи роботи в школі (спробу такої перевірки подана у названому збірнику) і другий – науково-теоретичне вивчення цієї проблеми. Кабінет розробив спеціальну схему, за якою збирали матеріали вивчення й проведення експериментів. У збірнику були оприлюднені узагальнення, які могли стати в нагоді організаторам ланкової роботи.

Педагоги-дослідники визнавали ланкову організацію за цікавий етап у шуканні справді колективних форм праці, за етап, що заслуговує на найуважливіше й найглибше вивчення і так розкривали сутність ланкової системи: «Ланкою в школі звичайно називали групу учнів однієї шкільної групи числом від шести до десяти чоловіка, що виконує те або інше завдання в більшій частині учбової праці. Спочатку ці завдання вдавалося спорадично, і ланка була організацією тимчасового порядку. Приміром, коли групі підчас опрацювання теми «Сільгосп» треба було зібрати конкретний матеріал про сільгосп в найближчому селі, а поїхати всій групі на село технічно не було змоги, виділялася ланка у вісім-десять чоловіка, щоб виконати це завдання, що збирала потрібні відомості й доповідала їх групі»¹ [6, с. 103]. Дослідник констатував, що таким розподілом праці для групи розширялася можливість повніше й на конкретному матеріалі розкрити тему, а ланка мала перші навички виконання колективного завдання. Ланка в процесі виконання завдання набувала вмінь роботи у колективі, пізнавала почуття колективної творчості. За умови вдалого добору ланки праця викликала задоволення, а моменти самостійності й відповідальності підвищували активність і свідомість у роботі, що призводило до закріплення ланок, як постійної організаційної одиниці, ланки ставали первісними осередками групової самоорганізації [6, с. 103].

На підставі опрацьованого матеріалу можемо систематизувати, якими були переваги ланкової системи. На думку організаторів експерименту, учні, що працювали за комплексовою системою, «розвиненіші й активніші, привчаються сами планувати працю й часто вміють відшукати, які саме

¹ У цитуваннях праць учених зберігаємо правопис оригіналу.

моменти комплексу краще для групи в данім її становищі проробити в ланковий спосіб. Це полегшує ролю керівника в організації та переведенні праці групи, бо діти відчують, що відповідальність і ініціатива йде не лише від керівника, але й від них самих» [3, с. 32]. Також зауважували, що непомітний принцип колективного співзмагання в праці дає добрі наслідки, бо слабші учні мають постійний догляд та допомогу сильних, сильні турбуються не лише за себе, але й за своїх товаришів у роботі, тому спостерігалось дружнє товариське ставлення як у ланках, так і в групі взагалі [3, с. 32]. Педагоги-експериментатори переконували, що ланкова організація, коли правильно поставити в ній працю, зміцнює дисципліну й підвищує взаємну відповідальність, бо головний фактор, що утворює її, є трудовий зв'язок колективу [6, с. 111].

Дискусійним було питання про принцип, за яким треба формувати ланку. Одні вчителі вважали за краще складати ланки з учнів однакового рівня знань. У захист цього принципу наводили те, що слабкі учні не гальмуватимуть праці сильних, а сильні не пригнічуватимуть ініціативи слабких, і таким чином слабші можуть розвиватися самостійніше й подавати кращий результат. Крім того, керівник може звернути більше уваги на ланки слабших і тим допомогти їм зрівнятися із сильнішими.

Педагоги-дослідники, об'єктивно оцінюючи нову систему, вказували і на ризики та недоліки її впровадження. Негативним чинником, за їхніми спостереженнями, могла бути ситуація, коли учитель не зміг би приділити багато уваги слабким ланкам, тоді сильні ланки пішли б вперед, а слабші відставали. Досвід переконував, що в такому випадку група розпадалася на організовані різкі частини, часто настроєні вороже одна проти одної. Педагоги вказували на ризики, пов'язані із характером запропонованих завдань. Завдання ланкам давали не лише однакові, але й різні, і група загалом чекає від ланки виявлення певної частини цілого. Припускали ситуацію, коли за умови різного рівня знань членів ланок, ланки подавали різно виконані завдання, що загалом могло не дати бажаного результату, уникнути такого недоліку можна було завдяки мішаному принципу формування ланок. Так само потрібна допомога педагога в моменти, коли діти проявляли тенденцію формувати ланки тільки з дівчат або хлопців, що могло б спричинити небажані наслідки, зумовивши ненормальні взаємини між ланками.

Дослідники інноваційної системи зважали і на той факт, що вдалий добір членів ланки не міг цілком гарантувати її продуктивності, якщо не буде сприятливих факторів у процесі самої праці. Успіх ланкової праці залежав і від зовнішньої обстановки, матеріальної бази школи, яку слід було модифікувати для впровадження інновації. О. Павловський так висловлювався про організацію роботи ланок: «Ланкова праця в групах має

багато гальм, особливо зовнішніх: класні меблі у вигляді парт або навіть довгих столів не дають можливосте кожному членові ланки зручно сісти, покласти потрібні йому матеріали; коли працює п'ять ланок в одній класній кімнаті, зчиняється шум, що заважає працювати, звідси незручна поза для праці в першому разі, напруженість уваги, швидке втомлювання – в другому. Ці дрібні причини роблять працю ланки нервовою й часто впливають на якість праці» [6, с. 105]. Крім зовнішніх труднощів, помічали й глибші внутрішні. Наприклад, ланка могла розпастися, якщо не забезпечити їй можливість постійно нагромаджувати матеріал для опрацювання.

На матеріалі досліджуваного джерела можемо встановити, які форми праці були в практиці ланкової системи. Передусім це колективна праця. За такої форми ланка працює над завданням уся разом. Разом обговорюють завдання, разом його виконують. Ланковий головує на зборах, учні по чергово виконували роль секретаря. Недоліком цієї форми було те, що не всі учні давали матеріал, часто активно працювали кілька членів ланки, а решта брали участь лише частково.

Сутність іншої форми ланкової роботи полягала в тому, що ланка розподіляла завдання частини, які виконували окремо члени ланки. Потім ланка обробляла ці частини завдання й систематизувала їх. В основі цієї форми лежить не суто колективна праця, а індивідуальна, колективну роботу ланка лише планувала та синтезувала.

Виокремлювали форми роботи і за змістом: 1) дослідно-екскурсійна праця ланки (приміром, вивчити село, вивчити процес обробки зерна через дослідження цих об'єктів та спостережень); 2) дослідна (дослідити проростання зерна, проаналізувати склад борошна); 3) праця над книжковим матеріалом (написати на підставі певної літератури про чинники зростання хліборобства або про сучасний стан сільського господарства); 4) підсумкова праця що до розділу комплексу (теми). Незалежно від того, якими способами опрацьовували матеріали комплексного розділу, в кінці роботи ланки підсумовують його за окремими завданнями; 5) праця з математики (математика та мова, як способи вивчення завдання, потребують, щоб із ними були знайомі й щоб цими способами опанували); 6) праця з мови.

Цікавими є спостереження про організацію процесу опрацювання матеріалу. Перед опрацюванням матеріалу відбуваються організаційні збори ланки або групи. На цих зборах керівник знайомить ланку з завданням – темою, вказує на джерела й підручники й обговорює спільно з дітьми докладний план виконання завдань. Одержавши завдання, ланка складає план своєї праці й розподіляє її між своїми членами. Потім нагромаджується матеріал через різні джерела й у різних

комбінаціях. Матеріал нагромаджується або через спостереження під час екскурсії, або шляхом проведення лабораторного експерименту, або через безпосередню участь у трудовому процесі. Коли ланка має достатній запас матеріалу, вона розпочинає опрацьовувати його. Кожен член ланки робить свої вказівки в обговорюваній справі або доповнює відомості товариша, кожен додає свої міркування. Надати опрацьованому матеріалові закінченої письмової форми доручається по черзі кожному членові ланки. Особливо цінним, на думку дослідників, є те різноманітність думок, вдало поставлене питання стимулюють думку, активна участь кожного підвищує тонус праці, а дискусія, що розгортається іноді, створює цілу гаму емоційних переживань. У такій атмосфері навіть найвідсталіші втягаються в роботу. Матеріал, опрацьований ланкою, обговорювався і тільки після цього процес опрацювання вважався завершеним.

Значна увага в упровадженні ланкової системи приділялася ролі вчителя.

Експериментатор зауважує: «Керівник мусить виразно уявити собі місце ланкового способу праці в комплексі, виразно формулювати та дати ясні завдання, зазначити час опрацювання їх та детально розробити їхній план, визначити форми ланкової праці та її час. Роль вчителя різна на початку праці групи в ланковий спосіб і в той час, коли ланка добре опанувала цим способом» [6, с. 105]. Педагоги-дослідники акцентували на важливості організації початкового етапу, умінню вчасно виставити завдання, ділилися спостереженнями, що особливо на перших кроках ланкової роботи, краще, коли ланка складає план своєї роботи, навіть робочий план, у годинах та план завдання й ці плани затверджує керівник. Далі, хоч це й вимагало багато часу, але необхідно, щоб керівник перевіряв роботу ланки до оприлюднення звіту, виправити допущені помилки, бо слабка робота ланки зумовить незадоволення групи, і не дасть бажаного ефекту. Майстерність керівництва ланкою полягла в тому, щоб керувати нею непомітно. Педагоги ділилися досвідом, коли траплялось, що одній із слабих ланок керівник допомагав більше, і це викликало незадоволення, бо ставило одну ланку в інші умови, ніж іншу, пропонували дати слабій ланці легше завдання, ніж проявляти в її роботі більше керівництва. Не в усіх формах ланкової роботи ланка вимагає однакового керування, і це керівник мусить відчувати. Однак, погоджувалися з тим, що загалом праця педагога за ланкової організації значно різноманітніша, жвавіша, а за достатньої зорганізованості ланок легша. Актуальним, на нашу думку, є висновок педагога В. Павловського про специфіку ролі учителя за ланкової системи: «З педагога, що „накачував знання“ в дитячі голови, він перетворюється на організатора дитячого колективу, співучасника

й інструктора останнього в роботі. Його увагу прикуто не до окремої особи, а до колективу, вивчати, характеризувати йому треба не десятки окремих осіб, а кілька ланок. До цього характеристика колективу хоч і нова проблема для педагога, проте складання її значно простіше, ніж уточнена характеристика індивідууму» [6, с. 111].

Висновки. Отже, педагогічний збірник «Практика ланкової праці в трудовій школі» (Харків, 1927) є цінним джерелом для вивчення історії впровадження інновацій в освітній процес в Україні у 20-х роках ХХ ст. У статтях, вміщених у збірнику, педагоги-практики та експериментатори ділилися досвідом роботи за новою системою, описували різноманітні методи (лабораторно-дослідницький, екскурсійний, активно-трудоий) та техніку опрацювання навчального матеріалу в ланковій системі, акцентували на уникненні завдань механічного характеру, які дають готові знання, форми оцінювання праці дітей. Цінними для сучасності є уміння об'єктивно визнавати ризики та недоліки інноваційної системи.

З'ясовано, що освітяни усвідомлювали специфіку праці педагогів в умовах ланкової системи, яка складніша за індивідуальну, констатували, що точне усвідомлення різниці між колективною та індивідуальними формами роботи приведе вчителя до зміни своїх позицій у новій системі роботи, на учителя покладали обов'язки формувати ланку, переходити від академічної до організаційної діяльності, бо вимагає від учня знань методів роботи, а від учителя вміння не вчити, а керувати.

Матеріал збірника є актуальним для сучасної педагогіки, бо містить практичні узагальнення стосовно специфіки впровадження інновацій в освітню практику, які необхідно враховувати і в сучасний період.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Волобуїв П. Спроба вивчення ланкової системи. Ланкова праця в п'ятій групі. *Практика ланкової праці в трудовій школі I* за ред. проф. О. Залужного: держ. вид. України, Харків, 1927 р. С. 77–102.
2. Залужний О. Передмова. *Практика ланкової праці в трудовій школі I* за ред. проф. О. Залужного: держ. вид. України, Харків, 1927 р. С. 3–4.
3. Заріцька О. Ланкова праця в п'ятій групі. *Практика ланкової праці в трудовій школі II* за ред. проф. О. Залужного: держ. вид. України, Харків, 1927 р. С. 32–56.
4. Колеснік К.А. Особливості організації групової діяльності учнів у початковій школі. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. Збірник наукових праць. Випуск 46. Київ-Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2016. С. 26–30.
5. Кравчук О.В. Ланкова система організації навчального процесу 20-х років ХХ ст. в оцінці сучасників. *International research and practice conference «Modern methods, innovations and operational experience in the field of psychology and pedagogics»* :

Conference proceedings, October 20–21, 2017. Lublin: Izdawnictwo «Baltija Publishing». С. 19–22.

6. Павловський В. До справи ланкової організації праці в школах соцвиху. *Практика ланкової праці в трудовій школі* / за ред. проф. О. Залужного: держ. вид. України, Харків, 1927 р. С. 102-112.

7. Практика ланкової праці в трудовій школі / за ред. проф. О. Залужного: держ. вид. України, Харків, 1927 р.

8. Прибора Т.О. Впровадження ланкової системи самоврядування в українській школі. *Вісник Черкаського університету. Серія Педагогічні науки*. Вип. 115. 2007. С. 96–102.

9. Царенко В.О. Царенко В.О. Сучасні інтернет-технології як засіб забезпечення групового навчання учнів старшої школи. [Електронний ресурс. Режим доступу: http://archive.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchdpu/ped/2011_93/Tsarenko.pdf